

ТРАДИЦИЯ И СЪВРЕМЕННОСТ

(Днешната словенска поезия и проза)

Ганчо Савов

Литературните историци все още не са проучили достатъчно добре богатия материал за традиционния интерес на културната общественост в малката славянска нация — словенците (наброяваща днес 1 600 000 жители) към нашия народ, към неговата съдба и неговата култура. За този интерес има данни още от шестнадесетия век. Няколко видни словенци от това време — пътешисецът Бенедикт Курипечич, дипломатът Жига Вишнегорски, първият словенски граматик Адам Бохорич и един от гигантите в словенския литературен и политически живот, великият словенски просветител Примож Трубар (1508—1586) — не само споменават името на българите, но говорят с определена симпатия за тях. В по-късните времена интересът се засилва, придобива по-проблемен характер, българският език и култура стават предмет на изучаване и изследване в работите на няколко бележити люде от малка Словения: деецът на словенското възраждане Жига Зойс, ученият Йерней Копитар и продължителят на неговото дело Франц Миклошич и др. А най-видните поети от края на 19 век — Антон Ашкерц, Симон Грегорчич и Йосип Стритар, както и Матия Маяр-Зилски, Йосипина Турноградска, Антон Сломшек, Л. Клинар са написали творби с българска тематика.

И сега приятелите и популяризаторите на българската литература не са малко — народният писател Франце Бевк¹, Братко Крефт, Тоне Потокар, Алоиз Болхар, няколко млади хора (славистът Матей Роде, поетите Иван Минати и Цирил Злобеч) и др.

Литературата на словенците обаче е малко позната у нас и това е добър повод да се поговорим поне за най-важното, което я характеризира днес.

1

Новата словенска литература започва в третото десетилетие на 19 столетие, когато пише най-големият словенски поет Франце Прешерн (1800—1849). До днешната словенска литература обаче достига най-осезателно дъхът на онова творчество, което бе създадено от по-късните поколения поети и писатели — тези от 80-90-те години насам. Тогава литературата навлезе в реалистичния си период на развитие и се свърза с по-напредничавата и борческа обществена мисъл; тогава тя се развиваше

¹ Франце Бевк бе награден през 1963 г. от нашето правителство с орден „Кирил и Методий“ за популяризирането на българската литература в Словения.

в много по-изострена борба срещу клерикализма, австрийското потисничество и безсъдържателния либерализъм, отколкото преди. Изяви се силно и нейният стремеж към широко обогатяване, към свързване с нови литературни постижения и пр. Това започна да издига още повече художественото ѝ и идейно равнище.

И ето че в началото на 20 век се появиха група творци, носители на нови напредничави идеи както в своите схващания за развитието на обществото, така и в литературните си възгледи. Това бяха творците от словенската „Модерна“: Драготин Кетте (1876—1899), Йосип Мурн-Александров (1879—1901), Иван Цанкар (1876—1918) и Отон Жупанчич (1878—1949) — едни от най-талантливите в словенската литература. Макар че в началото се увлякоха по европейския модернизъм, те можаха да се борят с това увлечение, не стигнаха до епигонство на френското и немско декадентство и останаха словенски творци в най-чистия и хубав смисъл на това понятие. Споделяйки идеите за обновление в духовния живот, те подчиниха своето новаторство на проблемите, които вълнуваха техния народ. „Модерна“, говори литературният историк Фран Петрѐ, не изостави най-хубавото, създадено в миналото. Тъкмо обратното, достойнствата на нейния художествен израз показват органическо продължение на успехите, до които се издигна словенската литература в предишните периоди.

Понеже често се случва термините да се бъркат със съдържанието им, искам да поясня, че понятието „словенска модерна“, възприето в литературната история, съвсем не се покрива с понятието „модернизъм“. Напротив, по съдържание творчеството на четиримата автори е напълно противоположно на модернизма. Както изтъква и съветският изкуствовед Н. И. Кравцов, „словенският модернизъм се отличаваше значително от сръбския, хърватския и западноевропейския. . . Словенският модернизъм бе свързан с живота на народа, той поставяше социални проблеми, критикуваше буржоазния морал, консерватизма на клерикалите, либералното фразьорство. Неговите представители оптимистически гледаха на бъдещето, уверени във възможността за коренно изменение на живота, защото вярваха в народните сили. На тази почва в тяхното творчество се раждаха и реалистичните му черти“.

По-късно Иван Цанкар с острия си критически реализъм стана предтеча на социалистическия реализъм в словенската проза¹, а в славянските литератури всички го считаме за един от най-големите художници на словото — отрицатели на капитализма и прониците на бъдещето. Отон Жупанчич, най-значителният поет след Франце Прешерн, зае такова място в съвременната словенска поезия, каквото Цанкар зае в прозата. Към поезията той има и особена заслуга — след Франце Прешерн направи втората поетична революция. Защото, ако приемем, че Прешерн издигна родната си поезия из тесните „провинциални“ рамки до върховете на тогавашната европейска литература, Отон Жупанчич просто разруши консервативността в словенската поезия, спря доколкото можа пътя на декадентството и модернизма в нея и я ориентира към най-прогресивното ѝ развитие.

Въпреки това почти веднага след Първата световна война в литературата на словенците се появи и няколко години се подвизаваше експресионизмът.² Но реалистичните традиции не му дадоха да се развие и в края на 20-те и началото на 30-те години заглътна почти напълно като идейно течение. От него се задържаха само някои

¹ Социалистическия реализъм различни словенски автори го наричат с различни имена: „социалистически реализъм“, „социален реализъм“, „нов реализъм“ и пр.

² Големият хърватски писател Мирослав Кърлежа дава такава характеристика на експресионизма: „Художествено и литературно вълнение, родено в предвоенното затишие на буржоазното благополучие, по същество идеалистическо и реакционно, клоуновски обърнато понятие за импресионизъм, изразено с мъгълните условности на подсъзнанието и нагоните, с неясни, наполовина религиозни и наполовина свръхестествени образи, с художествена и езикова бъркотия, която много често е само маска, за да може под нея да се скрие липсата на искреност и способност.“

приемливи художествени и изобразителни постижения. Социалистическо-реалистичната литература по това време бе направила първите си сериозни стъпки (Т. Селишкар, Сречко Косовел, Миле Клопчич, Братко Крефт, Прежихов-Воранц, Мишко Краньец) и бе показала своето несравнимо преимущество пред другите литературни направления и огромното си значение за развитието на словенската литература. Дори талантливите и ляво настроени експресионисти се сближиха със социалистическия и критическия реализъм и после преминаха към тях (Миран Ярц, Божо Водушек и др.).

Социалистическият реализъм приобщи най-значителните словенски писатели и поети, които пишеха в периода между двете войни. Те свързаха творчеството си с новите обществено-социални проблеми в Словения — борбата срещу капитализма, фашизма и тежките жизнени условия в кралска Югославия. На първо място сред поетите по това време стоеше пак Отон Жупанчич, а сред белетристите — пролетарският писател Прежихов Воранц (псевдоним на Ловро Кухар, 1893—1950), едно от най-големите имена в словенската проза.

... С това схематично прелистване на словенската литература от началото на века до началото на Втората световна война искахме да покажем, че през целия този период тя е била свързана със стремежите на словенския народ, че твърде успешно се е противопоставяла на всичко, което е пречило на нейния прогресивен и реалистичен път на развитие.

2

Доста автори оценяват високо съвременната словенска поезия. Филип Калан, известен литературен историк и есеист, отбелязва например, че „между всички клонове на художественото творчество поезията е запазила най-живи своите връзки с традицията и през Втората световна война не е преживяла нито упадък, нито временен застои“.

Действително по време на войната, в Словения, поделена и окупирана от Италия и Германия, поетите и писателите не престанаха нито да пишат, нито да печатат! Там имаше 18 нелегални печатници, които не издаваха само вестници и позиви, а и поетични сборки, литературни сборници, списания и публицистика. В този период излязоха общо 12 стихосбирки на Матей Бор, Тоне Селишкар, Карел Дестовник-Каюх, Франце Космач, Миле Клопчич, и Вида Брест. Първата сборка на Матей Бор (партизанското име на Владимир Павшич) „Да пребродим бурите“ например бе отпечатана през 1942 г. в 5000 екземпляра. В сборниците „Освободителен фронт“, „Словенски сборник“ и „Посев“, както и в партийните списания и вестници участваха най-видните творци в словенската литература: Отон Жупанчич, Юш Козак, Прежихов Воранц, Франце Бевк, Йосип Видмар, Фердо Козак, Бого Фландер, Миран Ярц, Иван Потърч и др. Такъв вид писателска активност е без precedent в тогавашна окупирана Европа!

Краят на войната завари словенската поезия във висок художествен и идеен стадий, пораснала цяла степен по-високо от преди войната. Карел Дестовник-Каюх, който загина в борбата, бе написал едни от най-забележителните и покъртителни революционни стихове в словенската поезия; бившият експресионист Миран Ярц, също убит като партизанин, намери в творчеството си дълго търсения отговор за мястото на човека в обществото; поезията на Иго Груден (1893—1948) изрази по своеобразен епичен начин актуалните стремежи на словенския народ. Нова борческа свежест придобиха и творбите на революционните работнически лирици Миле Клопчич (1905) и Тоне Селишкар (1900), на неуморния бунтовник срещу празнотата в живота и догматиката в мисленето Божо Водушек (1905), на визуалния Едвард Коцбек (1904) и др.

По това време, след освобождението на страната от окупаторите, лирикът Матей Бор (1913) вече представляваше утвърден поет. Фактически той най-добре изразяваше

с творчеството си стремежите и постиженията на словенската поезия по това време. След като Бор изобрази внушително фашисткия деспотизъм и след като отшумя звучният и увличащ призив за борба срещу поробителите, той се зае да тълкува нравствените и обществено-политическите белези на съвременните хора — привърженици и противници на социализма. Напоследък това прераства в значително обобщение, където големият поет разкрива същността на болезнените проблеми на света, на кошмарното варварство на войната, на обезчовечаването в модерната цивилизация. Всичко това постави Матей Бор измежду най-видните словенски поети.

Заедно с него творят и двама оригинални негови връстници — Цене Випотник и Йोजе Удович. Самобитността на Цене Випотник (1914) се появи първо в социалната му поезия, а после се разпростря и в интимните му стихове. Тази самобитност дойде от стремежа му да открие не само гражданската истина за противоречията в живота на човека и колектива, но и да се добере до техните чувствени подбудители. Някои считат Йोजе Удович (1912) за първия негласен духовен водител на поетите, които започнаха да пишат веднага след войната. Причината е, че той пренесе до тях и им помогна да развият някои от опитите на предвоенната поезия (напр. проникването под външната логика на събитията, преодоляването на преднамерената отдалеченост между поета и предмета на поезията му и пр.). Неговите стихове са интересни с контраста си. Обикновено те създават впечатление на тихо вечерно странствуване. Но една лоркиевска възбуда свързва личното му настроение от странствуването с постоянната будност към обществените проблеми. Това прави поезията на Удович една своеобразна „борба за светлина“ в мрака на човешките противоречия.

А тъкмо така започнаха да отвоюват оптимизма си повечето от поетите след войната (Ив. Минати, Ц. Злобец, Л. Кракар, Я. Менарт). Именно така започнаха, живеейки под непосредствените впечатления на войната, която току-що бе отминала, но още не бе стихнала! Защото по-късно у тях надделя желанието с по-бодра и ясна увереност да разсъждават върху това колко тясно е свързан техният личен свят с времето, в което живеят.

А ако решим да се опрем на вкуса на днешния млад словенски читател, ще трябва да поставим на първо място лирика Иван Минати (1924). Причини за неговата популярност са: чистотата на лиричната му философия, която оправдава вярата в доброта и обича у хората, и умението му да освободи любовната си тъга от сантименталността, т. е. да я приближи до начина, по който неговият млад съвременник я изпитва и изразява. Голямо поетично сближение със своите връстници постигна и Цирил Злобец (1925). Но докато Минати покорява със своята тиха меланхоличност и лиричност, Злобец заразява с прямите си и жарки образни размисли. Според него и любовта, и гражданските чувства трябва да бъдат земни, без полети и декларативност. Той се противопоставя на един стар похват при писането на такава лирика, при който чувството се изолира от ежедневието, издига се в сферите на непостижимото, идеализира се. Чувството трябва да е достатъчно силно, говори Злобец с творчеството си, за да издигне човека високо, но не до звездите, а над висотата на неговата дребнавост и неискреност. Затова Злобец го пренася в делниците и празниците на хората, вика го на Земята, прави го „способно за живот“.

Минати и Злобец показват една от красноречивите особености на словенските поети: единството си с хората те изживяват като органическа и интимна обвързаност на човека с обществото. По един подобен повод критикът Йосип Видмар бе споменал веднъж, че словенската поезия се вдъхновява от два момента по целия си път, които той нарича „надлични“ — патриотичното чувство и социалните стремления. Естеството на надличния момент лежи преди всичко в онова, „което е първично или основно в човешкия живот, което обхваща чувството и отношенията на личността към живота, към неговия смисъл, отношението към смъртта, към природата, към друг човек, към другия пол, към вътрешния призив и пр.“

Не току тъй Лойзе Кракар (1925) в сбирката си „Цвят от пелин“ се връща към спомените си от Освиенцим и Бухенвалд, където е бил концлагерист — там е неговият протест срещу войната. Не току-тъй той разсъждава и върху онези срещи, които му предлага ежедневието днес и страда с хората по кръчмите, със самотниците, с активно мислещия и критичен гражданин — това е неговият повик да се погледне в очите времето с цялата му сложна многоликост и противоречивост. А Янез Менарт (1929), който показва богат темперамент в тъгата, сега се проявява като най-оригиналния майстор на съвременната словенска сатира. Той използва ироничното си отношение към всичко недостойно в живота на човека, за да го отрече. Остър нюх към ежедневието показват и вдъхновените от природата Петер Левец и Тоне Павчек.

Популярно увлечение на няколко словенски поети от следвоенните поколения бе да разкриват патологичното съдържание на войната и мракобесието, на останалото от старото общество. Но твърде често това се изразяваше в мрачни тонове и в началото потискаше оптимистичните перспективи. Така Дане Зайц (1929) показваше чрез една мнима резигнация, претворена в образи, трудната и победоносна борба на човека. Поетът създаде интересни нови алегории, мрачни, но лишени от песимизъм и величествени в своя трагизъм. В един свой разговор Д. Зайц бе казал: „Мисля, че животът на човека става унизителен, ако е подчинен на съдбата му и е безсмислен, ако е оставен на случайността!“ Това той иска да докаже с поезията си. Кайетан Кович (1931) е по-умерен и неговата поезия бе по-скоро една зрялост без усмивки. Нея поетът изразява в затишие, в съсредоточаване, в изключителна логичност.

Последователите на Зайц и Кович също гледат навъсени античовешките сили в съвременния свят, но очертанията на хубавите и просторни страни на живота сега те показват по-ясно, отколкото преди няколко години. Интересно впечатление прави и това, че по-младите поети от тази група обръщат сравнително малко внимание на своите интимни настроения. За сметка на това те реагират остро на гражданските и социални проблеми, на политическата действителност. Един от тях, Грегор Стърниша направи силно впечатление със сбирката си „Одисей“, в която преброди трепетния, изследователски, смел път на младостта към прогреса през колебанията и радостите. Мотивите у Вено Тауфер са близки до тези на Стърниша, а у Саша Вегри и Павле Зидар пълнокръвие на чувствата и обществената будност дават на личните им стихове особена пламенност. И творчеството на най-младите (Мариан Крамбергер, Славко Юг, Валентин Цундрич, Нико Графенауер, Милена Мерлак и пр.) показва, че те не остават в стеснените рамки на интимните терзания, а се стремят да се сближат с вълненията в живота, който ги заобикаля.

3

Когато се говори за особеностите на съвременната словенска белетристика, трябва да се има предвид един важен факт: и днес най-солидната група творци са социалистическите и критическите реалисти, започнали да пишат преди войната. Те развиха идеите от творчеството на Иван Цанкар и Прежихов-Воранц, което бе „подготовка и призив за решителния бой на пролетариата срещу обществените сили на неправдата“ (Фр. Албрехт). След Втората световна война в словенската проза се наложиха темите и проблемите на социалистическото развитие, свързани с големия духовен, нравствен и политически прелом у хората.

В прогресивната белетристика още през 30-те години бяха се обособили две групи: едната на писателите, които се осланят предимно на по-прякото участие на колектива и изхождайки от обобщенията успяваха да отсъдят вярно за отделните хора; в другата група бяха тези, които изобразяват живота на обществото, тръгвайки от отделната човешка личност, откривайки в нейната психология отражението на проблемите, анализирайки различните слоеве хора и тяхното обществено поведение.

Някаква строга граница между тези групи не съществува и обособяването им до голяма степен би било условно. Но все пак аналитичният и синтетичният подход към проблемите дава възможност да се направи известно разграничаване на писателите.

От първите за най-изтъкнати бихме посочили социалистическите реалисти Мишко Кранец и Антон Инголич. В лирично обогатената проза на М. Кранец (1908) са изобразени обществените и политически процеси в Словения. Това даде добра възможност на писателя да покаже и моралните сили у трудещите се. Много важна особеност на Кранец сега е, че той не заобикаля противоречията, а ги тълкува с увереността и с дълбокото познаване на комунист (трилогията „Повест за силата“, романа „Изгубена вяра“ и др.). Ант. Инголич (1907) е до известна степен „мемоарен“ писател, понеже анализира съвсем определени исторически събития и човешки съдби в тях, на които сам е бил свидетел.

Склонността обаче на повечето словенски писатели е да вървят от отделния човек към обществените проблеми, т. е. по пътя на втората група. Такъв характер има хуманистичната и философска проза на живия класик на словенската белетристика Юш Козак (1892). Отличен художник и мислител, той бе един от първите европейски писатели, който пророчески показва истинското лице на фашизма и предупреди народите за опасността от него. Социалната критика на Козак, разкриваща психологията на цели обществени слоеве, се оказва на такова художествено и идейно равнище, че си извоюва място в рамките на прогресивните явления в литературна Европа.

Въпреки това народният писател Франце Бевк (1890) си остана най-четеният разказвач и романист, може би защото е един от най-добрите и свежи фабулисти в родната си литература. Като простира своите теми в две насоки — историческа и съвременна, Фр. Бевк до най-големи подробности разяснява психологията на словенския селянин, върху чийто богат интимен свят показва отражението на обществените условия и промени в Словения.

В „прекипялата реалност“, т. е. във фантастиката, алегорията и иронията на човека от народа е намерил своя свят Цирил Космач (1910), един от най-оригиналните югославски писатели. Чудната способност на този разказвач да пренася приказната атмосфера в реалността и да я свързва с прогресивните идеи на своето време показва пълното му сродяване с нравственото и политическото порастане на народа. В неговия понякога весел и саркастичен, понякога лиричен, понякога тъжен свят е изразено голевското му отношение към средата, в която е живял словенецът по време на капитализма и войната. И Иван Потърч (1913) се задържа дълго при своите съселяни, но в повестта си „Злодейство“ използва като сюжет убийството на секретаря на партията Джуро Джакович в полицията през 1929 г., за да анализира голямото нравствено богатство у комунистите. В повестта излиза наяве отговорът на съвременната революционна борба, която иска да живее, „отговор, който zakлеймвява цялата философия на безцелността на живота“. Интересен психолог в прозата е и Мира Михелич (1912). Романите и драмите ѝ тематично са свързани с разрухата на капиталистическото общество и с антифашистката борба. Тя изучава героите си тъй, че класовият им образ се появява в резултат на няколко интересно развити линии: психологията, политическата дейност и социалната среда.

Последните няколко години словенската белетристика се характеризира с това, че в нея широка популярност доби и философско-психологическата проза. И понеже писателите не прибавят до отразяване на изолирани личности и явления, а на хора и явления, свързани с проблемите на действителността, творческите им задачи станаха по-сложни, по-сериозни и по-отговорни. Бено Зупанчич (1925) бе фактически първият, който надникна в една труднодостъпна област на човешкото поведение. Той направи успешен опит да изясни със средствата на художествената мисъл кое е искрено и кое не у хората в революцията. Нещо подобно направи и поетът Матей Бор в първия си

роман „Далечини“ (излязъл през 1961 г.). И той застъпи сложен психологически и философски въпрос: войната, нейното отражение у хората и пътят на човека през изпитанията и драматизма на антифашистката борба. Идеята на романа иска да внуши, че най-важното във всяка революционна битка, била тя въоръжена или не, е да се преброди мисълта за кошмара и водителка на човека да стане вярата. Иначе той е обречен на гибел. Прозата на Андрей Хинг (1925 г.) е с по-особен характер. Тя преследва етична цел, защото винаги иска да убеди човека, че у него трябва да преобладава човешкото, че е нечовешко, когато хората остават сами, изолирани от другите, от обществото. За автора самотността е една от най-болезнените страни на живота и той се счита задължен да я отхвърля където и когато може.

Поне от това, което са издали досега, може да се заключи, че младите белетристи се ориентират също към прозата, в която философските размисли и психологията имат решаващо значение като път към анализа на много проблеми: нравствените особености на младото поколение и влиянието на прогресивните политически фактори върху него (Владимир Кавичич), хуманизма на социалистическото общество (Смилян Розман) и пр. Напоследък се проявява интензивна връзка между младата поезия и проза. Тя произтича от еднаквите цели, които преследват тези два литературни рода и намира израз не само в идеите, но и в някои общи стилни похвати. Това бе причина няколко поети да се проявят и като даровити белетристи (Цирил Злобеч, Павле Зидар и др.). В известен смисъл тази особеност е възраждане на една интересна традиция в словенската литература — лиризмът, който съпътствуваше и прозата, и поезията десетки години, но в следвоенните години малко позаглъхна.

*

Постарахме се да направим прегледна характеристика на словенската литература в настоящия момент. Със своето ралистично развитие тя заема едно хубаво място сред югославските литератури и им помага да бъдат свидетел на времето на социалистическото преустройство и актуален, активен фактор за техния ръст и възход.

С. Т. КОЛРИДЖ КАТО ЛИТЕРАТУРЕН ТЕОРЕТИК И КРИТИК

(По случай 130 години от смъртта му)

Никола Георгиев

„Галилей на съвременната естетика!“ (А. Ричардс), „прорицател, учител, който хвърля светлина върху живота“ (Дж. Макейл), родоначалник на много съвременни художествени и литературоведски направления... За нашия читател тези определения на английския поет-романтик С. Т. Колридж звучат странно и високопарно. Че са високопарни приемат и някои буржоазни литературоведи, но какъв е техният подтекст, на какво се дължи увлечението на буржоазното литературознание по Колридж и дали той може да бъде само „родоначалник“ за неоплатонците, интуитивистите, фройдистите, „поточата на съзнанието“ — това е все още въпрос, на който марксистското литературознание не е отговорило изчерпателно.